

באר התורה / הג'ר יעקב אשר פלדמן, מח"ס 'כתב משה' ושא"ס, ירושלים

פרשת ראה

"בָּנִים אַתֶּם לַה' אֱלֹהֵיכֶם"

-ג-

"בָּנִים אַתֶּם לַה' אֱלֹהֵיכֶם לֹא תִתְגַּדְדוּ וְגו' ע"כ (ראה יד א).

-א-

בקידושין (לו א) איתא: "בנים אתם לה' אלהיכם", בזמן שאתם נוהגים מנהג בנים אתם קרוים בנים, אין אתם נוהגים מנהג בנים אין אתם קרוים בנים, דברי ר' יהודה. רבי מאיר אומר בין כך ובין כך אתם קרוים בנים שנאמר "בנים סכלים המה" (ירמיה ד כב), ואומר "בנים לא אמון בס" (האזינו לב כ) וכו', ע"כ.

ולענין הלכה כל היכא דפליגי רבי מאיר ורבי יהודה ע"י עירובין (מו ב) כלשון הזה אמר רבי יעקב בר אידי אמר רבי יוחנן, רבי מאיר ורבי יהודה הלכה כרבי יהודה, ע"כ (וע"י עוד שם נב א).

מבואר בדברי רבי יהודה דיש פעמים שבני ישראל נקראים בנים ויש שאינם קרוים בנים, והדבר תלוי אי מתנהגים כבנים, אמנם עדיין צריך לבאר מה הכוונה שנוהגים מנהג בנים.

-ב-

בבבא בתרא (י א) תניא: היה רבי מאיר אומר, ¹ יש לו לבעל הדין להשיבך ולומר לך: אם אלהיכם אוהב עניים הוא, מפני מה אינו מפרנסן, אמור לו כדי שניצול אנו בהן מדינה של גיהנם. **וזו שאלה שאל** טורנוסרופוס הרשע את ר"ע אם אלהיכם אוהב עניים הוא, מפני מה אינו מפרנסם, א"ל כדי שניצול אנו בהן מדינה של גיהנם. א"ל אדרבה זו שמחייבתן לגיהנם, **אמשול לך משל למה**

הדבר דומה, למלך בשר ודם שכעס על עבדו וחבשו בבית האסורין, וצוה עליו שלא להאכילו ושלא להשקותו, והלך אדם אחד והאכילו והשקהו, כששמע המלך לא כועס עליו, ואתם קרוין עבדים שנאמר "כי לי בני ישראל עבדים" (בהר כה נח). אמר

לו ר"ע אמשול לך משל למה הדבר דומה, למלך בשר ודם שכעס על בנו וחבשו בבית האסורין, וצוה עליו שלא להאכילו ושלא להשקותו, והלך אדם אחד והאכילו והשקהו, כששמע המלך לא

דורון משגר לו, ואנן קרוין בנים דכתיב "בנים אתם לה' אלהיכם" (ראה יד א). אמר לו אתם קרוים בנים וקרוין עבדים, בזמן שאתם עושין רצונו של מקום אתם קרוין עבדים, ובזמן שאין אתם עושין רצונו של מקום, אמר לו, הרי הוא אומר "הלא פרוס לרעב לחמך ועניים מרודים תביא בית" (ישעיה נח ז), אימתי עניים מרודים תביא בית האינדא, וקאמר הלא פרוס לרעב לחמך, ע"כ.

ובמהדורא בתרא (שם) בד"ה גמי תניא היה ר"מ אומר יש פתחון פה וכו', אמר ליה ר"ע אמשול משל למלך שכעס על בנו וכו', אימתי וענים מרודים וכו' וקאמר הלא פרוס לרעב וכו'. **ויש לדקדק למה לא השיב ר"ע בקיצור מפסוק זה ועניים מרודים ומה היה צריך להביא משל למלך שכעס על בנו. גם איך באמת מתרץ משל של טורנוסרופוס דעכ"פ נקראים אנחנו עבדים ג"כ.**

ולפי פשוטו י"ל דהשיב דלענין זה לפרנסם לא נקראו עבדים, ומביא ראיה מן הפסוק "הלא פרוס", ולענינים אחרים נקראו עבדים. **ויש ליישב דודאי משל טורנוסרופוס הוא אמת, והסברא נותנת וגם ר"ע הודה לו רק שהשיב שנקראו בנים, אך זאת היתה תשובת ר"ע ודאי אם ישארו כך עבדים לעולם הקשית יפה שאין ראוי לפרנסם, אבל אנחנו קוינו לחזור להיות בנים להש"י. ע"ז**

משל שלו אמת שמחזיק לו טובה למי שמפרנס אותם, וע"ז מביא ראיה מפסוק "הלא פרוס" גו' איך אתה מבין, אלא ודאי זהו הטעם שיחזור לקרוא אותנו בנים וכו', עכ"ל.

ומבואר בדבריו דלמסקנת הגמרא גם ר"ע הודה לדבריו דבשעה שאין עושין רצונו של מקום נקראים עבדים, אלא שמכיון שבידם להתנהג כבנים והיינו ע"י שיעשו רצונו של מקום ושוב יהיו נקראים בנים, ולכן ראוי ונכון לזון את עניי ישראל.

ובזה מבואר דמה שאמר רבי יהודה בזמן שאתם נוהגין מנהג בנים קרויין בנים, היינו שעושין רצונו של מקום, דאז מנהגם כבנים שעושים רצון אביהם.

ובכוכבי אור (פרק נב) כתב, לכאורה קשה הלא גם עבד אם לא יעשה עבודת האדון לא נקרא בשם עבד, ³ ולמה קאמר הגמרא בזמן שאין עושין רצונו של מקום נקראים עבדים. ונראה לי עפ"י מה דאיתא בחובת הלבבות (בשער האהבה) שיש חילוק בין עבודת הבן לאביו ובין עבודת העבד לאדונו, **כי העבד יעשה רק כאשר יצווה מאדונו וכו', לא כן עבודת הבן לאביו וכו', גם אשר לא יצוהו לעשות יעשה ג"כ אם הוא רק מבין בדעתו ובשכלו אשר יקבל ממנו נחת, עכ"ל.**

וסמוכין לדבריו מדברי **המסילת ישרים** (פרק יח) אמנם מי שאוהב את הבורא ית"ש אהבה אמתית לא ישתדל ויכוין לפטור עצמו במה שכבר מפורסם מן החובה אשר על כל ישראל בכלל, **אלא יקרה לו כמו שיקרה אל בן אוהב אביו שאילו יגלה אביו את דעתו גילוי מעט שהוא חפץ בדבר מן הדברים, כבר ירבה הבן בדבר ההוא ובמעשה ההוא כל מה שיוכל.** ואף על פי שלא אמרו אביו אלא פעם אחת ובחצי דיבור, הנה די לאותו הבן להבין היכן דעתו של אביו נוטה לעשות לו, גם את אשר לא אמר לו בפירוש, כיון שיוכל לדון בעצמו שיהיה הדבר ההוא נחת רוח לפניו ולא ימתין שיצוהו יותר בפירוש או שיאמר לו פעם אחרת, וכו', עכ"ל.

מבואר בדבריהם דהעבד אינו עושה רק מה שיצווה מאדונו, משא"כ הבן גם מה שלא צוהו לעשות יעשה כדי למלא רצון אביו וכמו"כ גם כאשר מקיים ציווי של אביו כוונתו למלא רצונו, משא"כ העבד אף כשעושה מה שנצטווה מ"מ אין כוונתו לעשות נחת רוח לאדונו אלא לתועלת עצמו.

-ד-

"בְּן יִכְבֵּד אֶב וְעָבֵד אֶדְנֵי וְאִם אָב אֲנִי אֵינִי כְבוֹדִי וְאִם אֶדְנִים אֲנִי אֵינִי מִן־רֵאִי אֲמַר ה' צְבָאוֹת לְכֶם וְגו' ע"כ (מלאכי א ו).

והנה פתח הפסוק בלשון יחיד "בן יכבד" וכו', וסיים גבי בן "ואם אב אני איה כבודי" בלשון יחיד, ואילו לגבי עבד סיים בלשון רבים "ואם אדונים אני איה מוראיי", וצ"ב.

אבות (פ"א מ"ג) אנטיגנוס איש סוכו קבל משמעון הצדיק הוא היה אומר וכו' ויהי מורא שמים עליכם, ע"כ.

בתוספות יו"ט (שם) בד"ה ויהי מורא שמים עליכם וכו', ומה שכינהו להשם יתברך בשם שמים לומר שהיראה הזאת לא תהיה יראת עונש שגם היא עבודה חיזונית. וצד פניה יש בה. אבל היראה שהזהיר עליה הוא ליראה מצד גדולתו ית'. **וזה הורה בכינוי 'שמים' ששם נראה גדולתו וכוונו בבריאות השמים וכל צבאם ותנועתם באין הפסק.** כך נ"ל, עכ"ל.

ובזרע יצחק (שם) ד"ה ויהי מורא שמים עליכם וכו', ומה שכינו לשמו ית' שמים וכו'. ונראה דלכך אומרים תחלה בדחילו ואחר כך ורחימו דקאי איראה פנימיות, כמ"ש "משה עבד ה'" (וזאת הברכה לד ה) וכן "דוד עבדי" (שמואל ב ג יח), ולכאורה הא שעובד מאהבה נקרא בן ומיראה עבד, **אלא דהיראה מעולה היא יראה פנימית מצד גדולתו ית' ועל שם זה נקראים עבד.** זה כוונת הפסוק "אם אב אני איה כבודי ואם אדונים אני איה מוראיי", וצריך להבין דאמר אב לשון יחיד ואדונים לשון רבים, **אלא דבן נקרא מי שעובד מאהבה שהוא רק אחד, אבל ביראה איכא תרי מיני יראה חיזונית ופנימית לכן נקרא אדונים וק"ל.** עכ"ל.

וכן הוא עדר"ז בשל"ה (עשרה מאמרות, מאמר שלישי ורביעי אות קנו) ועל שני מיני עבדות שזכרתי, ירמוז הכתוב 'ואם אב אני איה כבודי, ואם אדונים אני איה מוראיי' (מלאכי א ו). וקשה, למה אמר 'אדונים' לשון רבים, אלא כדפירשתי שני מיני עבדות הן, אחד למטה ממדרגת בן ואחד למעלה ממדרגת בן, וכו' עכ"ל. עיי"ש בארוכה מה שפירש בבי מיני העבדות. **ומובן שפיר מה שסיים גבי עבד "ואם אדונים" לשון רבים.**

¹ **בחי' פורת יוסף** (שם) בד"ה בזמן וכו', ע"י קידושין (לו) פלוגתא דר"מ ור"י דר"מ ס"ל דבין כך ובין כך קרויין בנים ור"י ס"ל דדווקא כשנוהגין מנהג בנים קרויין בנים. ואפשר לומר בזה דהא דאמר ר"מ יש לבעל דין להשיבך, פירש לבעל מחלוקתו דס"ל דדווקא בזמן שנוהגין מנהג בנים, עכ"ל.

² **שם**: ובחידושי אגדות [מהרש"א] מפרש דמה שהביאו במשל שלהם שחבשו בבית האסורים רמזו כשאין בא"י רק בגלות בחו"ל, לפ"ז יש לפרש הנוסח של כהא לחמא עניא כו' השתא הכא, וקשה שהלשונות כפולים ושאר קושיות, ועפ"ז מתחיל כהא לחמא עניא של עניים, ואמר כל דכפין כו' כל דצריך כו', באשר בזמן

הזה שיצאנו לחירות ממצרים שוב אין אנחנו נקראים עבדים, לכן כל העניים יתו וייכלו כו', ומקשי לעצמו הלא עכשיו אנחנו בגלות בבל ששם נתקן זה הנוסח ואם כן לא עשינו רצונו של מקום ממילא נקראים עבדים כקושיית טורנוסרופוס, ומתרץ השתא הכא חבושים בבית האסורים בבבל לשנה הבאה נהיה בנים היינו בני חורין כתשובת ר"ע, ולכן יש לנו רשות לפרנס עניים, עכ"ל.

³ **ובספר שערי תשובה** (שער א אות ו) כי אם אמור יאמר העבד לרבו כל אשר תאמר אלי אעשה זולתי דבר אחד - כבר שבר עול אדוניו מעליו, והישר בעיניו יעשה, וכו' עכ"ל.

שאמר ש'יכל הנהנה בלא ברכה' ובו נכלל ג"כ אותם שעושים רצונו של מקום שהדגן שייך להם, וא"כ אף אם יאכלו בלא ברכה אינם גוזלים את הפירות עצמם שהרי הקב"ה נתנם להם, ולכן פירש רש"י שגוזלים מהקב"ה את ברכתו.

-ז-

ביומא (כב ב) אמר רבי שמואל בר נחמני, רבי יונתן רמי כתיב "והיה מספר בני ישראל כחול הים" (הושע ב א), וכתיב "אשר לא ימד ולא יספר" (שם), לא קשיא כאן בזמן שישראל עושים רצונו של מקום, כאן בזמן שאין עושים רצונו של מקום.

בספר נחלת יעקב (לבעל החוות דעת, כי תשא ל יב) כי תשא את ראש. בש"ס (יומא כב ב) רמי "כתיב והיה מספר בני ישראל כחול הים" (הושע ב א), וכתיב "אשר לא ימד ולא יספר" (שם). ומשני כאן בעושים רצונו של מקום, כאן באין עושים רצונו של מקום. והקשה המהרש"א⁵ וכי אפשר שברגע אחד ישתנו ממספר לאין מספר. וגם בלא"ה, האידך אפשר ככל שימצאו אנשים אין תכלית למספרם, כמ"ש במ"נ חלק ב' (בהקדמה). וגם החוש מכחיש, דהא יש מספר לישראל, ואדרבא האומות שלא נתברכו, הם יותר מישראל וכו',⁶ עכ"ל.

ובספר חומת אנך (הושע ב א) והיה מספר בני ישראל וכו'. פ"ב דיומא (כב א) פריך כתיב "והיה מספר" וכתיב "אשר לא ימד", ומשני ל"ק כאן כשעושים רצונו של מקום כאן כשאין עושים רצונו של מקום. ויש לחקור אם אינם עושים רצונו של מקום ונודע מספרם ותכף הרהרו תשובה בלבם הרי הם צדיקים כמשו"ל (קידושין מט ב). כיצד פתע פתאום בתוך שעה אחת היה להם מספר ובמעט רגעים בה שעתא יתקיים אשר לא ימד ולא יספר. וניתא להו לרבנן דכשאינם עושים רצונו של מקום כל אחד נמנה לאדם אחד, אמנם כשהם צדיקים כל אחד הרי הוא ככמה אנשים, על דרך שאמרו ז"ל (ב"ב קכא ב) זה יאיר י' מנשה ששקול כרובא של סנהדרין וכיוצא (עי' שמואל א' ו יט, ובסוטה לה ב), ואם כן אם הרהרו תשובה ונעשו צדיקים אין להם מספר דכל אחד שקול ככמה אנשים עכ"ל וכו',⁷ עכ"ל. ועיי' עוד בפ"י **עץ יוסף** (בעין יעקב ט ב) בד"ה ל"ק כאן בזמן כו', מש"כ עדר"ז.⁸

גם י"ל והיא לפי מה שנתבאר לגבי בנים כיון שכל כוונתם כוונה אחת והיא לעשות נחת רוח לאביהם, ולכן כתיב "ואם אב אני" בלשון יחיד. כמו"כ כאן דעושים רצונו של מקום ונקראים בנים, לא שייך בהם ענין מספר דכולם לאחד נחשבים, ושפיר כתיב 'לא יספר'. אבל כשאין עושים רצונו של מקום שנקראים עבדים, וכל כוונתם בעבודתם הוא רק לצורך עצמם כל אחד ואחד לפי עניינו, או כדי לקבל פרס או כדי להקל מעליו. וכיון שאין כוונתם אחת הם נפרדים זה מזה ושוב שייך גביהם מספר.

-ח-

"ה' אֱלֹהֵיכֶם הִרְבָּה אֶתְכֶם וְהִנְכֶם הַיּוֹם כְּכֹכְבֵי הַשָּׁמַיִם לְרַב" ע"כ. (דברים א' ז).

ובאור החיים (שם) בד"ה ה' אלהיכם וגו'. קשה הרי לא מצינו שנתברו ממה שהיו במצרים ריבוי שיש בו היכר כמובן ממספר ב' של שנה השנית שעל אותו זמן הוא אומר שאמר להם בעת ההוא וגו', וכו', עכ"ל.

ולפי מה שנתבאר בחומת אנך ובעץ יוסף דבזמן שעושים רצונו של מקום יש ריבוי באיכות, י"ל דמכיון שכאן מיירי בשנה השנית שהיה לאחר שנתנה להם התורה, ואז ודאי נתברו באיכות שפיר אמר להם משה "ה' אלקיכם הרבה אתכם" וגו', ודו"ק.

-תגובות בתא קולי: 6243666-2-152-

-ובפקס: 6243666-153-2-

גם יש לבאר מה שסיים הכתוב גבי עבד "ואם אדונים אני" בלשון רבים, על פי מה שנתבאר והוא דהעבד אף כאשר הוא עושה ציוויו של האדון, אין כוונתו למלא בזה רצונו, אלא עושהו לתועלת עצמו - כגון כדי שלא ימנע ממנו מאכלו ושאר צרכי חייו או שלא יכה אותו וכיוצא"ב, וא"כ אין כוונת העבדים שווה זה לזה, דכל עבד יש לו כוונה אחרת בעבודתו, ולכן אמר הכתוב "אם אדונים אני" איה מוראי בלשון רבים [לפי שאדנותו מתייחסת לכמה וכמה מיני עבודת].

משא"כ הבנים כל כוונתם בעבודתם היא לעשות נחת רוח לאביהם [אף כאשר שעושים מה שנצטוו], א"כ כולם עושים רצון אחד היינו רצון האב, ולכן כתיב אם אב אני איה כבודי, בלשון יחיד [לפי שמטרה אחת להם בעבודתם לאביהם].

-ה-

בברכות (לה ב) רבי חנינא בר פפא רמי: כתיב "ולקחתי דגני בעתו" וגו' (הושע ב יא), וכתיב "ואספת דגנד" וגו' (עקב יא יז) לא קשיא כאן בזמן שישראל עושים רצונו של מקום, כאן בזמן שאין ישראל עושים רצונו של מקום, ע"כ.

רש"י (שם) בזמן שעושים רצונו הדגן שלהם, וכשאין עושים רצונו נוטלו ומראה להם שהוא שלו.

ולפי מה שנתבאר יש לפרש בביאור יישוב המקראות, והוא דבזמן שעושים רצונו של מקום שהם קרויים בנים, והנותן מתנה לבנו הרי היא שלו, לכן כתיב 'דגנד'. משא"כ כשאין עושים רצונו של מקום שהם קרויים עבדים, ועבד שמקבל מתנה עדיין היא ברשות רבו, ושפיר נקרא 'דגני'.

-ו-

בברכות (לה א) רבי לוי רמי כתיב "לה' הארץ ומלואה" (תהלים כד א), וכתיב "השמים שמים לה' והארץ נתן לבני אדם" (שם קטו טז) לא קשיא, כאן קודם ברכה, כאן לאחר ברכה, ע"כ.

לכאורה אחר שמצאנו בדברי רבי חנינא בר פפא שיישב את סתירת המקראות [דגני - דגנד] דיש לחלק בין עושים רצונו של מקום אי לאו, אפשר דיש ליישב עדר"ז ג"כ מקראות אלו, שמה שכתוב "לה' הארץ ומלואה" היינו בשאין עושים רצונו של מקום דעדיין הוא של הקב"ה. ומה שכתוב "והארץ נתן לבני אדם" היינו כשעושים רצונו.

שם (ע"ב) אמר רבי חנינא בר פפא: כל הנהנה מן העולם הזה בלא ברכה כאילו גוזל להקדוש ברוך הוא וכנסת ישראל, שנאמר "גוזל אביו ואמו ואומר אין פשע חבר הוא לאיש משחית", ע"כ. ובפ"י רש"י (שם) בד"ה גוזל להקדוש ברוך הוא - את ברכתו. וכנסת ישראל - שכשחטאו הפירות לוקין, עכ"ל.

ובח"א מהרש"א (שם לה א) ל"ק כאן קודם ברכה כו'. וענינו כי הכל ברא לכבודו ליתן לו כבוד מעין ברכותיו (עי' ברכות מ א) אבל ליהנות בלא ברכה אין כאן כבודו ועדיין שלו הוא. **ומה שפירש"י גבי כאלו גוזל להקב"ה את ברכתיו כו' א"צ, אלא גוזל ממש להקב"ה אותו דבר שאוכל ונהנה ממנו דקודם הברכה שלו הוא,**⁴ ולגבי כנ"י צריך לפרש כן שגוזל ברכתו שהפירות לוקים כפירש"י, וכה"ג אמרינן בספ"ב דמס' סוטה (מח א) משחרב בהמ"ק לא ירד הטל לברכה וניטל טעם הפירות כו', כי הברכות מורידין שפע הברכה מלמעלה על הפירות שמברכים עליהן, וכו' עכ"ל.

ונראה ליישב דהטעם שפירש רש"י שגוזל מהקב"ה ברכתו ולא פירש שגוזל אותו דבר שאוכל ונהנה ממנו, והוא עפ"י מה שנתבאר דלשיטת רב חנינא בר פפא דקרא דואספת דגנד מיירי בזמן שעושים רצונו של מקום וכמו כן קרא ד"והארץ נתן לבני אדם" מיירי ג"כ בעושים רצונו של מקום דאז הוא שלו. ומכיון

⁴ **בספר פני שלמה** (שם) פ"י רש"י בד"ה גוזל להקב"ה. את ברכתו ע"כ. וק"ל מה איריא את ברכתו, הא מצי למימר דגוזל מה שאכל, כיון דקודם ברכה לה' הארץ ומלואה, והוא מחשבו כאילו הוא שלו. וי"ל כיון דאיכא נמי הנאה מעוה"ז בדבר מצוה, כגון אכילת מצה ואכילת פסחים בליל פסח וכה"ג, דרחמנא אמר ליהנות ואפ"י בעי ברכה, כדאמרינן לקמן דף ל"ז ע"ב גבי היה עומד ומקריב מנחות בירושלים, נטלן לאכלן מברך המוציא, ובה לא שייך לומר דגוזל להקב"ה. עוד י"ל דנימ היכא דאכל לרפואה ואית ליה הנאה מיניה, כדלקמן דף לו ע"א, עכ"ל.

⁵ מה שהקשה בשם המהרש"א צ"ע מקומו.

⁶ **שם**: וישוּבוּ בן נאמר, כיון שהקב"ה הביטח לישראל שכאשר יעמדו השמים החדשים והארץ החדשה כן יעמדו זרעכם ושמכם (ישעיה סו כב), **וכיון שהיה הבטחתו שהישראל יהיו קיימים לעולם ולנצח נצחים, ואפילו שבטא גמירי דלא כלה** (ב"ב קטו ב), **א"כ בוודאי אין מספר לישראל בכללות מחמת הריבוי שהיה להם עד בלתי תכלית. משא"כ באותן שיהיו כלים לבסוף, ודאי שיש מספר לכלם,** כיון שיש להם תחלה ותכלה. וזהו שאמרו דלאתון שעושים רצונו של מקום אין מספר, והוא מטעם שיזכו להיות זרעם קיים לעולם. משא"כ באותן שאין עושים רצונו של מקום, ערירים ימותו ויכלה זרעם, ויש להם מספר. וא"כ אפי' לאיש צדיק

שייך לומר עליו שאין לו מספר, כיון שהוא כחני על דבר שאין לו מספר, ואין לו תכלית, כיון שיזכה להיות זרעו קיים לעולם כמו אברהם, עכ"ל.

⁷ **שם**: ולפ"י לי הדל כונת הכתוב הכי והיה לשון שמחה דמספר בני ישראל לגולגולתם זה המספר עצמו אשר לא ימד ולא יספר לפי חשיבותם וזהו שמחה. ומיניה דכשאינם עושים רצונו של מקום יש להם מספר. וכשעושים רצונו של מקום גדלה מעלתם ואין להם מספר לפי חשיבותם ועפ"י יש לפרש הש"ס ובהכי ניתא דנקט והיה דהוא לשון שמחה גבי מספר דאינם עושים רצונו של מקום. א"י אפשר בסגנון זה מספר בני ישראל כשאינם עושים רצונו של מקום וכן ס"ת מספר בני ישראל לר"י שהיא קליפת ג"ע ושולטת כשאינם עושים רצונו של מקום ואמר והיה לשון שמחה דבעלי חיים אינם נדחין ונראה ונדחה חוזר ונראה דאחר דהם בסוג מספר בני ישראל כשהרהרו תשובה בה שעתא אשר לא ימד דבתשובה נעשו עושים רצונו של מקום אשר לא ימד כי גדלה יוקר חשיבותם והשמחה הוא דיש להם תשובה, עכ"ל. ועיי' עוד מש"כ בזה במלכים (ד ט).

⁸ **ויש לפרש עד"ר צחות** דמה שאמר "לא ימד ולא יספר", דהוא לכאורה לשון כפול דלכאורה הכוונה אחת. אבל לפי דבריהם דהכוונה במש"א דאין מספר הוא משום שאין מספר באיכות, י"ל דזהו מה שאמר לא ימד דהוא דבר שאי אפשר לנו למוד וגם לא יספר.